

УДК 323.17

М.В. ЛАЗАРОВИЧ

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Лазарович Микола Васильович – к. і. н., доц., докторант Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Тернопіль)

Досліджено основні заходи української влади стосовно забезпечення прав і свобод іноетнічного населення. Проаналізовано правові засади державної етнополітики. Визначено ставлення національних меншин до українського державотворення.

Ключові слова: органи влади, етнополітика, національна меншина, права і свободи, закони.

Исследованы основные мероприятия украинской власти относительно обеспечения прав и свобод иноэтнического населения. Проанализированы правовые основы государственной этнополитики. Определено отношение национальных меньшинств к украинскому государственному строительству.

Ключевые слова: органы власти, этнополитика, национальное меньшинство, права и свободы, законы.

The basic actions of the Ukrainian authority concerning maintenance of the rights and freedom of national minorities are investigated. Legal bases of the state ethnopolicy are analysed. The attitude of national minorities to the Ukrainian state construction is tracked.

Key words: authorities, ethnonational policy, national minorities, rights and freedoms, legislation.

© М.В. Лазарович, 2012

Постановка проблеми. Однією з найзлогоденніших проблем ХХ ст. була національна. Актуальною вона залишається й сьогодні. Адже від результатів пошуку шляхів гармонізації міжнаціональних відносин, подолання протиріч, що час від часу виникають між етносуб'єктами, ефективної протидії та попередження ксенофобії в суспільстві залежать долі не лише окремих осіб, а й цілих народів. Зокрема, крайніми проявами інтолерантності в етнонаціональній сфері стали такі акти геноциду першої половини минулого століття, як масове знищення вірмен в Османській імперії, Голодомор 1932–1933 рр. в Україні, єврейський Голокост часів Другої світової війни. Лише формування дійової концепції державної етнополітики здатне забезпечити гармонійне поєднання інтересів титульної нації й іноетнічного населення. Вагомим підґрунтям такої діяльності може стати історичний досвід розв'язання національних проблем, зокрема, в Україні періоду визвольних змагань 1917–1921 рр.

Мета дослідження. Аналіз етнополітичних процесів в Західно-Українській Народній Республіці (ЗУНР). Його завдання – простежити основні заходи української влади в забезпеченні прав і свобод іноетнічного населення; висвітлити правові засади державної етнополітики; визначити місце національних меншин в українському визвольному русі, їхнє ставлення до державотворчих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема ще не повною мірою знайшла своє відображення у вітчизняній і зарубіжній історіографії, однак робота в даному напрямку ведеться. Серед сучасних досліджень насамперед слід виділити колективну монографію «Національні меншини України у ХХ ст.: політико-правовий аспект», «Малу енциклопедію етнотермазнавства», а також праці таких науковців, як В.Великочий, М.Гон, С.Коган, Ю.Котляр, С.Макарчук, О.Мироненко, О.Павлишин, Л.Рябошапко, В.Чехович та

ін. [1; 2; 6; 8; 10–17]. Головним джерелом дослідження стали опубліковані документи [3–5].

Виклад основного матеріалу дослідження. ЗУНР (після злуки з Українською Народною Республікою – Західна Область Української Народної Республіки (ЗОУНР)) стала результатом Листопадової національної революції, що розпочалася в ніч із 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. До її складу ввійшла «українська суцільна етнографічна область у межах бувшої австро-угорської монархії» [2, 5], тобто Східна Галичина, Закарпаття і північно-західна Буковина. Новопроголошена держава обіймала близько 70 тис. км² території з 6 млн населення (з них 71% українців, 14% поляків, 13% євреїв, 2% угорців, румунів та ін.). За віросповіданням було 62% греко-католиків, 18% римо-католиків, 6% православних, 13% юдеїв. Але після іноземної окупації Північної Буковини і Закарпаття, а згодом і частини Східної Галичини під управлінням уряду ЗУНР фактично залишалася не більше як 45 тис. км² з майже 4 млн населенням (із них 75% українців, 12% поляків, 11% євреїв і 2% ін.) [17, 325]. Тимчасовими органами влади ЗУНР стали: законодавчої – Українська Національна Рада (УНРада), виконавчої – Державний Секретаріат.

Серед проблем молодого держави, які потребували негайного розв'язання, було забезпечення прав і свобод іноетнічного населення. Адже не рахуватися з тим, що його частка становила понад чверть людності ЗУНР, було неможливо. Тому ще 19 жовтня 1918 р., проголошуючи Українську державу, новостворена УНРада своєю першою постановою задекларувала визнання прав національних меншин, у т. ч. євреїв як нації, і гарантію їх національно-культурної автономії та їхнє представництво в уряді. «Взивається всі національні меншости на сій українській області – причім жидів признається за окрему національність

[в Австро-Угорщині євреїв визнавали тільки за віросповіданням. – Авт.] – щоб уконституювалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в спільності, відповідаючій їх числу населення». Документом також прокламувалося прийняття конституції, розробленої «на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступством, з правом національно-культурної автономії та з правом заступства при правительстві для національних меншостей» [3, 181]. 1 та 5 листопада 1918 р. тимчасовий законодавчий орган підтвердив громадянську, національну й віросповідну рівноправність етнічних спільнот Української держави, закликів їх організуватися в окремі публічно-правові групи та направити до УНРади своїх представників [3, 245, 346].

У Статуті повітових органів влади, виданому Українською Національною Радою ще у Львові, одним із основних завдань українських повітових комісарів було забезпечення цивілізованих між-національних взаємин: «поучити народ, щоби прихильно відносився до жидів і німецьких колоністів та не допускав до погромів, бо викликане безладдя лежить в інтересі ворогів» [4, 12]. Про ставлення до найбільшої меншини – поляків у документі не йшлося.

Практично не зволікаючи, УНРада, на пропозицію голови Державного Секретаріату К. Левицького, уже 18 листопада ухвалила утворити в складі останнього три секретаріати: польський, єврейський і німецький. Їх мали очолити представники відповідних національних меншин краю [4, 30, 35], котрі «з уряду мали стерегти, щоби правом застережені права їх націям були виконані» [1, 267]. Однак передумовою представництва меншостей в уряді мало стати їхнє представництво в Раді. Через те вони мусили насамперед «потворти відповідні національні організації, котрі висловлювали би їх волю, після чого УНРада не відмовиться увійти з ними в порозуміння щодо відповідного заступництва в Раді і Державнім Секретаріаті» [4, 31].

Проте заклики вищих владних інституцій ЗУНР до політичних представницьких сил національних меншин брати участь у державотворчих процесах в цілому не знайшли серед них бажаного розуміння. Це проявилось у тому, що фактично жодна з неукраїнських політичних партій чи громадських організацій не виявила бажання взяти на себе відповідальність за формування і становлення ЗУНР, вироблення внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу держави, відмовляючись увійти до її владних структур.

Мотиви такого ставлення політичних сил національних меншин до західноукраїнської держави були різними: від неприйняття і протидіювання – до конструктивного нейтралітету й персонального співробітництва. Перше, зокрема, чітко проявилось в діяльності польських політичних сил, які своїм основним завданням вважали винятково відновлення власної незалежної національної держави. Західноукраїнські землі – Галичину, Волинь, Підляшшя, Холмщину, – вони трактува-

ли як невід'ємну складову частину Польщі і тому намагалися за будь-яку ціну інкорпорувати їх [1, 267]. Єврейська і німецька меншини в українсько-польському конфлікті дотримувалися нейтралітету і, щоб не втягуватися в конфронтацію між найбільшими етносами краю, не брали участі у виборах. Хоча було немало прикладів їх виступів на боці як українців, так і поляків [2, 181–182; 6, 193–194; 14, 94]. Приміром, окремі з них обійняли урядові пости, чимало їх служило в Українській галицькій армії, правоохоронних органах краю, освіті, медицині, зв'язку, на залізниці тощо.

Уряд ЗУНР не дискримінував працівників за національною ознакою. Поляки, євреї, німці, представники інших етносів могли залишатися на своїх місцях чи поступити на будь-яку іншу роботу, якщо тільки присягнули на вірність Українській державі або хоч зобов'язувалися не чинити їй ніякої шкоди [17, 325]. Найскладнішими були стосунки з польським населенням, частина якого, щоправда, спочатку зайняла стосовно української влади «поставу пасивної лояльності». Однак чимало поляків навіть думки не допускали про історичне право українців на Східну Галичину. Зокрема, більшість польських учителів та інших категорій інтелігенції не склали присяги на вірність ЗУНР, бо підтримували позицію, що «польська земля тут була і є від віків» [10, 143]. І все ж, як відзначають дослідники, попри таке ставлення, уряд ЗУНР прагнув заручитися в польського населення якщо не підтримкою, то бодай лояльним ставленням до української влади [10, 143]. Насамперед це стосувалося тих місцевостей, де поляки становили значну частину.

Незважаючи на інертність та небажання національних меншин, УНРада не припиняла практичних спроб залучити їх до державотворчого процесу. Так, ухвалений нею 15 квітня 1919 р. закон «Про Соїм» передбачав, що вищий законодавчий орган держави складатиметься «з 226 послів: української народності 160, польської 33, жидівської 27, і німецької 6¹, вибраних на основі загального, рівного без ріжниць пола, тайного, безпосереднього, пропорціонального виборчого права» [4, 359]. Такий принцип представництва було визначено відповідно до національного складу населення Східної Галичини за переписом 1910 р. [1, 269]. Він гарантував чисельнішим національним меншинам можливість мати своїх представників у парламенті.

Важливим був і Закон про вибори до Соїму ЗОУНР. Відповідно до нього територію держави поділили на 12 українських виборчих округів, 5 польських і єврейських, 1 – німецький [9, 174]. Кількість послів від кожного з них була різною, і залежала від кількості виборців. Останні могли голосувати лише за представників своєї національності. Депутатів-українців передбачалось обрати в таких українських виборчих округах: Львівському – 22, Станіславівському – 20, Коломийському – 14, Золочівському і Самбірському – по 13, Перемишльському, Бережанському, Чортківському, Стрийському і Буковинському – по 12, Сяноцькому і Тернопільському – по 9. Депутатів польської і єврейської національності: Тернопіль-

Золочів–Бережани – 10 поляків і 6 євреїв; Самбір–Сянок–Перемишль – 9 і 5; Львів – 7 і 7; Станіславів–Стрий–Чортків – 6 і 7; Коломия–Буковина – 1 поляк і 4 євреї. Шість депутатів-німців мали обиратися від усієї ЗУНР [11, 332]. Оцінюючи цей виборчий закон, дослідники [9, 174] відзначають, що такого демократичного на державному рівні забезпечення прав національних меншин при виборах законодавчих органів не знала світова виборча практика не тільки в той час, а й у наші дні.

Обидва закони стали не лише важливим внеском в українське законодавство. З їх прийняттям, стверджує один із дослідників історії ЗУНР М. Чубатий, було «усунено міжнаціональну боротьбу та можливість державної нації загарбати мандати національної меншости» [1, 269].

У зазначеному ракурсі тривала й перебудова судової системи. Для національних меншин було встановлено квоту, щоб вони мали гарантовану можливість обирати своїх суддів. Якщо українцям належало право обрати 102 суддів, то полякам – 25, а євреям – 17 [9, 175]. Однак через польську окупацію на початку липня 1919 р. території ЗОУНР ні згаданим законам, ні низці інших нормативно-правових актів так і не судилося бути реалізованими.

Разом із тим, несхитна позиція уряду ЗУНР на підтримку національних меншин отримала продовження і в еміграції. Зокрема, в «Проекті Основ державного устрою Галицької Республіки», запропонованому найвищій Раді та Лізі Націй 30 квітня 1921 р., західноукраїнський провід пішов ще далі по шляху інтернаціоналізації державного політичного устрою. Так, у статті III («Державні народности») в статті 3 сказано: «В Галицькій Республіці визнається отсі три народности: українська, далі польська і жидівська. Вони користуються рівними правами на області публічного життя. Прочі народности в державі творять національні меншости, та їх права і охорону запоручує конституція». І ще в статті VI, статті 10: «Новообрана Державна Рада вибирає з-поміж послів Президента Державної Ради і 4-ох віце-президентів. Президент Державної Ради має бути української народности. Щонайменше один віце-президент має бути польської і один – жидівської народности». У статті IX («Національні права») в статті 22 констатується, що «школи народні і середні мають бути зорганізовані в міру потреби зокрема для всіх трьох головних національностей та наука в сих школах мається подавати у матірній мові учеників», в статті 23, – що «внутрішньою мовою урядовою для всіх державних урядів Галицької Республіки є мова українська», що «урядниками й службовиками в Галицькій Республіці можуть бути іменовані лише горожане держави, що володіють найменше двома мовами національностей держави» [7, 93] (тобто українською і польською або українською і єврейською).

Йшлося про інтереси національних меншин і в інших законопроектах. Так, наприкінці 1920 р. на замовлення уряду ЗУНР ви-датний правник С.Дністрянський підготував проект Конституції ЗУНР. Найвищим органом влади Республіки мала бути народна палата, обрана на 4 роки на підставі

загального, безпосереднього, рівного й таємного голосування. Згідно з принципом самовизначення, послів народної палати розподілено на 3 національні курії: українську, польську та курію інших національностей. Наприкінці проекту встановлено норми самовизначення народів ЗУНР. Меншинам також гарантувалися основні права (автономія, культура, школи, преса) та представництво в органах влади за ключем 4:1:1 (4 українці, 1 поляк та 1 представник іншої національності) [16, 204].

Дослідники справедливо відзначають, що формування правових засад державної влади в ЗУНР і практична організація українських структур усіх рівнів, незважаючи на воєнні часи, в основі ґрунтувалися на демократичних принципах, поважанні прав людини і національностей, урахуванні соціальних потреб народу [10, 75]. Так, згідно з Законом про мови від 15 лютого 1919 р., державною мовою в ЗОУНР проголошено українську. Однак «законно признаним» національним меншинам гарантувалося право «свободу вживання як усно, так і в письмах їх матірної мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публічними інституціями і державними підприємствами» [4, 226].

З цього випливало, що чиновники зобов'язані були відповідати громадянам неукраїнської національності – усно та письмово – їх рідною мовою: польською, єврейською чи німецькою. Для цього ще раніше було передбачено, що всі урядники ЗУНР повинні володіти, крім української, ще, як мінімум, однією з мов національних меншин [10, 73].

Значною мірою мовні права іноетнічне населення могло реалізувати і в освітній сфері. Так, Закон про основи шкільництва від 13 лютого 1919 р. містив норму про те, що «національним меншостям признається право на школу в рідній мові» [4, 220]. Механізм функціонування таких шкіл на території ЗОУНР мало бути розроблено в окремому законі. Однак наступні події, насамперед польська окупація краю, унеможливили задумане.

Відповідно до Закону про основи шкільництва, всі публічні школи стали державними, а вчителі – «державними урядниками», проте можна було засновувати приватні освітні заклади. Для отримання дозволу на їх відкриття необхідно було, щоб управитель і вчителі мали громадянство УНР, організація згаданих шкіл відповідала б загальним засадам державного шкільництва та підпорядковувалася вищій шкільній владі ЗОУНР [4, 249]. При цьому педагоги приватних освітніх закладів, на відміну від учителів державних шкіл, не склали службової присяги [4, 249–250].

Свідченням урахування українським урядом інтересів іноетнічного населення було відкриття національних закладів освіти. Так, у Станіславові, Тернополі, Стрию і Коломиї почали діяти єврейські державні гімназії, а в Станіславові – також і німецька. У цих же містах мали постати державні гімназії і для поляків, однак польські вчителі відмовилися присягнути на вірність ЗУНР [8, 178]. Відкриття ж польської гімназії у Бориславі призвело до закидів Державному Секретаріатові від групи

українських громадських і політичних діячів, що він «у своїй великодушності... не вимагає від учителів гімназії навіть зречення, що не будуть діяти на шкоду Республіці» [10, 143].

У травні Державний Секретаріат освіти і віросповідання визнав право видавати річні свідоцтва учням усіх класів станіславських жіночої гімназії з польською мовою викладання та приватної реальної гімназії з німецькою мовою викладання [5, 649]. Тоді ж, 13 травня, він видав відповідне «зарядження» про дозвіл за поданнями шкільних окружних інспекторів на ведення курсів єврейської мови [10, 73].

Висновки. Підсумовуючи, варто відзначити, що етнополітика керівництва ЗУНР-ЗОУНР була

демократичною. Новостворена УНРада з перших кроків діяльності не лише задекларувала визнання прав національних меншин, їхню громадянську, етнічну й віросповідну рівноправність, але й гарантувала їм національно-культурну автономію та представництво в уряді. Однак характерною особливістю окресленого хронологу були важкі умови, викликані агресією з боку Польщі. Тому чимало заходів української влади нерідко залишалися декларативними через неможливість їхньої реалізації. Певну непослідовність проявляли й національні меншини, насамперед євреї і німці, котрі, дотримуючись нейтралітету в українсько-польській війні, істотно обмежували свою участь у державотворчих процесах.

ПРИМІТКИ:

¹ У відсотках національне представництво в парламенті мало такий вигляд: українці – 70,8%, поляки – 14,6 %, євреї – 11,9 %, німці – 2,7 % [10, 70]

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Великочий В. Національно-культурна політика ЗУНР у контексті українсько-польських відносин (1918–1919) / В. Великочий // Міжнародний Науковий Конгрес «Українська історична наука на порозі ХХІ ст.» – Чернівці, 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 2001. – Т. 2. – С. 266–270.
2. Гон М. Євреї в ЗУНР: стратегія, тактика та вплив на формування взаємин з українцями в міжвоєнний період / М. Гон // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2009. – С. 181–189.
3. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том 1. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 584с.
4. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том 2. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – 712с.
5. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том 3. Книга 2. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – 680 с.
6. Коган С. Євреї в Західно-Українській Народній Республіці / С. Коган // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 18... – С. 190–198.
7. Косів М. Воскресають лише там, де є могили... / М. Косів // Дзвін. – 1990. – № 6. – С. 81–97.
8. Котляр Ю. В. Етнонаціональні питання в Західно-Українській Народній Республіці / Ю. В. Котляр // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 18... – С. 175–180.
9. Кульчицький В. С. Історія держави і права України: Навчальний посібник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тицик. – К.: Атіка, 2001. – 320 с.
10. Макарчук С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С. А. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
11. Мироненко О. Національні меншини у ЗУНР / О. Мироненко // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – С. 332.
12. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / М. Панчук, В. Войналович, О. Галенко та ін. – К., 2000. – 357 с.
13. Павлишин О. Єврейське населення Східної Галичини у 1918–1919 рр.: соціальний аспект / О. Павлишин // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ. – 2006–2007. – Вип. 12–13. – С. 27–48.
14. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис / О. О. Рафальський. – К.: Поліс, 2000. – 447 с.
15. Рябошапко Л. І. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000): Монографія / Л. І. Рябошапко. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 484 с.
16. Чехович В. Конституція Західноукраїнської Народної Республіки / В. Чехович // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – С. 203–204.
17. Чехович В. Національно політика уряду ЗУНР / В. Чехович // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – С. 325–326.